

ВИБОРИ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВЛАДИ*Ігор Жданов***ВПЛИВ ТИПУ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ
НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ПАРЛАМЕНТУ ТА УРЯДУ**

*У статті розглядається три великі типи виборчих систем: мажоритарна, пропорційна та змішана. Досліджується вплив типу виборчої системи на ефективність парламентської діяльності та функціонування уряду. Автор здійснює комплексний аналіз процесу формування та трансформації виборчої системи в Україні з 1994 року й дотепер. **Ключові слова:** виборча система, парламент, уряд, мажоритарна система, пропорційна система, змішана система, ефективність управління.*

*Igor Zhdanov. **The influence of the type of election system on effectiveness of the Parliament and the Government activities.** The article reviews three major types of electoral systems: majoritarian, proportional and mixed. The influence of type of electoral system on the efficiency of parliamentary activities and functioning of government. The author provides a comprehensive analysis of formation and transformation of the electoral system in Ukraine since 1994 and up to now. **Keywords:** electoral system, parliament, government, majority system, the proportional system, mixed system, management efficiency.*

У рамках сучасної політичної науки здійснено серйозне дослідження проблем ефективності державного управління як досягнення певної політичної, соціальної та економічної мети.

У статті основна увага зосереджена на впливі типу парламентської виборчої системи на роботу парламенту, його здатності до продуктивної та якісної законодавчої діяльності, до формування ним уряду, стабільність якого забезпечена політичною підтримкою.

Окрім типу виборчої системи, на ефективність парламентської діяльності впливають інші фактори: усталеність демократичних інститутів, форма державного правління, тип політичної культури, який є домінуючим у суспільстві та серед політичної еліти, загальний політичний досвід, здатність представників політичної еліти до знаходження компромісів тощо.

Теоретичний вимір співвідношення між ефективністю діяльності парламенту та типом парламентської виборчої системи

Поняття ефективності діяльності парламенту

Ефективність управління (administration effectiveness) (від лат. effectivus — досягаючий певного ефекту, необхідного результату) розглядається як результат, зіставлений із витратами на його досягнення або з цілями [1].

Головними функціями парламенту є законодавча та установча. Соціальною метою парламентарів, їх основним завданням є якісна та продуктивна законодавча робота, спрямована на формування в країні цілісної, внутрішньо несуперечливої системи законодавства, яка спрямована на побудову правової демократичної держави з соціально орієнтованою ринковою економікою.

Також парламентарі повинні забезпечити стале функціонування власне законодавчого органу, сформувані коаліцію та коаліційний уряд, забезпечити його стабільну політичну підтримку.

Аналіз впливу типу парламентської виборчої системи здійснюється саме з такого розуміння ефективності діяльності парламенту, яке було викладене вище.

Парламент та система виборів до нього

У політичній науці виокремлюють **три великі типи виборчих систем**: мажоритарну, де ще виділяють систему відносної більшості та двотурову систему абсолютної більшості; змішану та пропорційну систему виборів.

У старій Європі мажоритарна система збереглася лише у Франції (двотурова система абсолютної більшості) і Великій Британії (система відносної більшості).

Визначений в Україні пропорційний тип виборчої системи застосовується, окрім нашої країни, лише в Молдові. У більшості демократичних європейських країн діють або різні моделі пропорційної системи з відкритими та регіональними списками, або моделі, що поєднують її з мажоритарною системою (див.: Додаток 1. Таблиця. Виборчі системи, застосовані в окремих європейських країнах [2]). Вони мають низку важливих особливостей.

Перша. Партії висувають регіональні списки, тобто парламентарі мають реальну прив'язку до чітко визначених виборчих округів, а отже, вибудовується і зв'язок за лінією: виборець — кандидат — партія. З'являється не лише партійна, а й персоналізована відповідальність перед громадянами.

Друга. Виборці мають можливість визначати порядок черговості в партійному списку, тобто впливати на якісний склад депутатського корпусу.

Сучасна політична наука про ефективність діяльності парламенту залежно від системи виборів до нього

Вплив типу виборчої системи на ефективність парламентської діяльності виділив ще М. Дюверже: «Загальний взаємозв'язок способу голосування системи партій можна виразити в трьох наступних формулах: 1) режим пропорційного представництва веде до багатопартійної системи з жорсткими, незалежними і стабільними партіями...; 2) мажоритарне голосування в два тури веде до багатопартійної системи, партії якої характеризуються «м'якою» структурою, схильністю до альянсів і відносною стабільністю; 3) мажоритарне голосування в один тур веде до дуалістичної системи з чергуванням у владі великих незалежних партій [3].

У країнах, де застосовується **система мажоритарних виборів в один тур**, чітко виділяється правляча партія та опозиція. Це приводить до можливості формування уряду на однопартійній основі у досить короткі терміни та до його стабільної політичної підтримки, позбавляє країну від довготривалих коаліційних переговорів.

Мажоритарна двотурова виборча система зумовлює не дуалістичне, а багатопартійне представництво у парламенті, за якого жодна з партій не може одноосібно сформувавати уряд, а отже, приводить до проведення складних коаліційних переговорів.

У таких умовах ухвалення рішень потребує довготривалого узгодження між різними депутатами парламенту, членами уряду та коаліційними фракціями. Парламентські партії, що утворили коаліцію, також постійно діють у режимі підготовки до наступних виборів, що позначається на якості ухвалення урядових рішень, які можуть прийматися не лише з огляду на їх необхідність задля захисту національних інтересів, а й з погляду політичної доцільності.

Пропорційна система також приводить до багатопартійного парламентського представництва. В країнах розвинутої демократії це сприяє політичній стабільності, оскільки виборча підтримка партії та суспільна думка є усталеною, а різниця у кількості голосів на різних виборах, які набирають партії, не є критично великою.

Водночас в країнах, що перебувають на шляху до демократії, пропорційна система не є тим фактором, який однозначно створює передумови політичної стабільності, оскільки суспільна думка

в таких країнах є більш мінливою, що призводить до вагання щодо підтримки партій на різних виборах, а в окремих випадках взагалі до їх непроходження до парламенту або до представлення у парламенті зовсім нових політичних сил.

Пропорційна система внаслідок багатопартійного представництва в парламенті також сприяє формуванню коаліційного уряду, оскільки жодна з парламентських партій, як правило, не набирає більшості у парламенті та не здатна одноосібно сформувати уряд¹.

Коаліційний союз стає можливим лише після узгодження виборчих партійних програм, знаходження політичного компромісу та домовленостей щодо розподілу урядових портфелів. Утворення коаліції також ускладнюється внаслідок персональних амбіцій партійних лідерів, що намагаються очолити уряд та забезпечити своїм однопартійцям найбільш вигідні призначення.

Діяльність коаліції у період виборчих кампаній є найменш ефективною, особливо, коли партії-учасники коаліції беруть участь у виборах порізно та опонують один одному.

Змішана мажоритарно-пропорційна система в країнах з установленими демократичними традиціями за своїм впливом на ефективність діяльності парламенту та сформованого ним уряду мало чим відрізняється від впливу пропорційної системи виборів.

У країнах же демократичного транзиту на перший план виходять тактичні інтереси депутатів-мажоритарників, що зумовлює нестійкість коаліційних домовленостей, які підкріплені зазвичай не спільною програмою дій, а домовленостями щодо розподілу урядових портфелів.

Аналіз ефективності діяльності Верховної Ради України залежно від системи парламентських виборів

Мажоритарна система абсолютної більшості — 1994 рік

На парламентських виборах 1994 р., які відбувалися за мажоритарною двотуровою системою абсолютної більшості, у голосуванні взяли участь близько 28,8 млн чоловік, або 75,6% [4] — це найбільша частка виборців за часи Незалежності. Тобто, три чверті електорату через свою особисту участь сподівалися на зміну ситуації шляхом обрання більш ефективної влади.

¹ У цій статті діяльність урядів парламентської меншості не розглядається.

До парламенту були обрані представники 13 політичних партій². Це дало змогу, з формального погляду, переважно адекватно представити інтереси різних суспільних верств. У парламенті склалися певні передумови для підвищення якості діяльності Верховної Ради України: (а) впровадження принципу роботи народних депутатів у парламенті на постійній основі, що сприяло професіоналізації їх діяльності; (б) обрання до Верховної Ради певної кількості народних депутатів України попереднього скликання (56 осіб) [5], які мали практичний досвід законодавчої роботи; (в) високий освітній рівень депутатського корпусу³; (г) ухвалення Регламенту Верховної Ради та прийняття Закону України «Про Комітети Верховної Ради України».

Діяльність Верховної Ради України II скликання характеризувалася протистоянням новообраних Верховної Ради та Президента України, яке зосереджувалося навколо визначення конституційного обсягу повноважень кожного з цих інститутів влади.

Тривалий і конфліктний процес узгодження позицій між Президентом України і Верховною Радою завершився 28 червня 1996 року ухваленням Конституції України. У правовому сенсі Україна трансформувалася у президентсько-парламентську республіку.

Загалом, застосування мажоритарної системи абсолютної більшості на парламентських виборах 1994 р. з її українськими особливостями (самовисуванням кандидатів у депутати, нерозвинутістю політичних партій та демократичних інститутів загалом)

² Громадянський конгрес України, Демократична партія України (ДемПУ), Комуністична партія України (КПУ), Конгрес українських націоналістів (КУН), Народний Рух України (НРУ), Партія демократичного відродження України, Партія праці, Селянська партія (СелПУ), Соціал-демократична партія України, Соціалістична партія України (СПУ), Українська консервативна республіканська, Українська республіканська партія, Християнська демократична партія України.

³ 96% народних депутатів України мали вищу освіту, 20% — вчені ступені кандидата або доктора наук. Професійний склад депутатського корпусу на початок роботи Верховної Ради був таким: інженерно-технічні працівники — 24,4%; фахівці освіти — 18,4%; сільськогосподарського виробництва — 13,95%; підприємці — 8,9%; голови колгоспів — 8,3%; працівники місцевих державних адміністрацій — 7,1%; державних підприємств та установ — 6,8%. Див.: В. Литвин. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. — Київ, 1994. — С. 425, 427.

призвело до нестабільної фракційної структури парламенту, постійного «броунівського» руху народних депутатів з однієї до іншої фракції, формування та розпаду численних ситуативних більшостей.

Застосування такої системи у специфічних українських умовах не привело і не могло привести до формування дуалістичної парламентської системи, стабільної урядової підтримки, до стійкої політичної структуризації парламенту, яка мало залежала від результатів виборів.

Навпаки, Президент та уряд постійно наголошували щодо відсутності політичної підтримки у Верховній Раді, що, на їх думку, знижувало ефективність діяльності парламенту, не дозволяло провести системні реформи в країні.

Утім, Верховна Рада змогла у 1996 р. ухвалити Конституцію України, яка визначила основні підвалини політичної, правової, державної, економічної та соціальної організації української нації. Це дозволило уникнути глибокої політичної кризи з такими можливими наслідками, як розпуск парламенту, всенародна недовіра владі; з іншого боку — нова система організації державної влади створила додаткові можливості загострення протиріч між її гілками [6].

Водночас, діяльність парламенту засвідчила, що він не зміг розв'язати належним чином проблеми соціально-економічного розвитку. Так, не була реформована пенсійна система, не ухвалена економічна «конституція» — новий Податковий кодекс, не здійснена реформа оплати праці та ін.

Змішана мажоритарно-пропорційна система виборів — 1998 і 2002 рр.

Під час парламентських виборів 1998 р. із загальної кількості 37,297 млн виборців бюлетені для голосування отримали 25,973 млн, або 69,64%. На відміну від попередніх виборів, внаслідок зростаючого розчарування населення у здатності своїх обранців вирішувати ключові питання розвитку країни, а отже, у ефективності їх діяльності, виборча активність була дещо меншою.

Парламентські вибори 1998 р. вперше проводилися за змішаною виборчою системою (половина депутатів обиралася за партійними списками у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі з 4% виборчим бар'єром, а половина за мажоритарним принципом в одномандатних округах).

На початок роботи Верховної Ради утворилися вісім фракцій політичних партій і блоків, що подолали 4% бар'єр [7]. Утворення груп і фракцій відбувалося як за ідеологічною, партійною, так і за регіональною та корпоративною ознаками. Відзначилися також випадки створення фракцій і груп з метою просування особистих інтересів окремих лідерів.

Однак фракційна структура парламенту залишалася нестабільною, характеризувалася постійним утворенням і ліквідацією фракцій та груп. Для збільшення впливу на роботу Верховної Ради в лютому 2000 р. пропрезидентські сили ініціювали створення парламентської більшості, усунувши від керівництва Верховною Радою представників лівих політичних сил.

Зміна політичної структури парламенту відбувалася і внаслідок інших причин. Так, через розкол НРУ утворилися дві нові партійні фракції. Фракція СПУ-СелПУ розкололася на дві частини, після чого фракція СелПУ припинила існування.

Потенційно на зростання ефективності діяльності Верховної Ради III скликання впливало підвищення професіоналізму депутатського корпусу, оскільки майже втричі (з 56 до 159 осіб) зростала кількість депутатів попереднього скликання [8]. Забезпеченню якості законодавчого процесу сприяв і професійний склад парламенту; зокрема, значні професійні групи в парламенті становили фахові економісти та юристи [9]. Загалом Верховна Рада III скликання ухвалила 1131 закон України⁴.

Парламентські вибори у березні 2002 р. також проводилися за мажоритарно-пропорційною системою. Явка виборців становила 65,22% [10].

Водночас, незважаючи на тотальне застосування владою адміністративного ресурсу, опозиційні до Президента сили досягли на виборах значного успіху. Блок Віктора Ющенка «Наша Україна», Блок Юлії Тимошенко (БЮТ), КПУ, СПУ разом здобули понад 57% голосів виборців, тоді як пропрезидентські партії і блоки (Блок «За Єдину Україну!», СДПУ(о) — втричі менше (понад 18%).

Однак внаслідок дій Президента України Л.Кучми, перерієнтації частини депутатів, обраних у мажоритарних округах, вдалося створити ситуативну більшість для обрання керівництва Верховної Ради лояльного до Глави держави.

⁴ За даними Головного організаційного управління апарату Верховної Ради України

Намагання сформувати не ситуативну, а постійно діючу більшість призвели до того, що 27 вересня 2002 р. була створена парламентська більшість загальною чисельністю 226 депутатів [11]. Проте більшість виявилася фактично недієздатною і формальною. По-перше, вона була різномірною за корпоративними та регіональними інтересами; по-друге, формувалася під конкретні завдання — перерозподіл парламентських комітетів і посад в уряді, що свідчило про її ситуативний і тимчасовий характер; по-третє, виявилася, що 226 народних депутатів — це замало для її стабільної роботи⁵.

Загалом, запровадження змішаної системи виборів призвело до підвищення ролі політичних партій у суспільному житті, які почали розглядатися як механізм реального впливу на державну політику. Це активізувало увагу до політичних партій з боку представників бізнесових кіл, оскільки для них відкрилася можливість пройти до парламенту шляхом внесенням коштів за «прохідне місце» в партійному списку [12]. Ця обставина об'єктивно підвищила рівень лобізму в законодавчому процесі, а отже, зменшувала його якість та ефективність роботи Верховної Ради.

У Верховній Раді поступово почало формуватися стійке «політичне ядро» парламентських партій. Наявність такого «ядра» зазвичай свідчить про усталеність політичних орієнтацій значної частини виборців, є чинником стабільності парламенту та передумовою спадковості в його діяльності. Запровадження пропорційної складової на парламентських виборах було першим кроком до політичної структуризації Верховної Ради України, формування інституту політичної відповідальності.

Водночас, партійна структура парламенту постійно змінювалася і була нестабільною. Намагання збільшити ефективність діяльності Верховної Ради України через створення постійно діючої більшої для забезпечення підтримки уряду завершилося невдачею.

⁵ Так, уже 15 жовтня 2002 р. народний депутат України В. Сівкович (по-зафракційний) оголосив про тимчасове призупинення своєї участі в парламентській більшості у зв'язку з подіями навколо затримання органами внутрішніх справ бізнесмена К. Григоришина та порушення прав самого народного депутата. На знак солідарності з В. Сівковичем членство в більшості призупинили також співголова депутатської групи «Народовладдя» О. Беспалов і ще трое представників цієї групи, **внаслідок чого кількісний склад більшості скоротився нижче необхідного мінімуму.**

І хоча процес політичної парламентської структуризації був досить болісним, поступовим і довготривалим, він спричинився до усвідомлення частиною правлячої політичної еліти необхідності запровадження суто пропорційної системи виборів та переходу до парламентсько-президентської форми правління.

Пропорційна система виборів — 2006 та 2007 рр.

Парламентські вибори у березні 2006 р. вперше проводилися за суто пропорційною системою, коли виборці голосували за закриті загальнонаціональні партійні списки. До парламенту пройшло п'ять блоків та партій: Партія регіонів (32,14% голосів виборців), Блок Юлії Тимошенко (22,29%), Блок «Наша Україна» (13,95%), СПУ (5,69%) та КПУ (3,66%) [13].

Активність виборців була досить високою і становила 67,58% [14]. Помітне зростання виборчої активності у 2006 р. пояснюється і тим, що вибори вперше проводилися за повністю пропорційною системою, чим значно загострилася увага виборців до питання чіткого визначення внутрішньої і зовнішньої політики держави. Подальший рух України мав визначатися успіхом на виборах не просто особистостей, а певних сил з конкретними ідеологічними платформами і програмами дії.

Прямим наслідком запровадження пропорційної системи виборів та переходу України наприкінці 2004 р. до парламентсько-президентської форми правління стало тривале за часом намагання створити коаліцію у складі БЮТ, «Нашої України» та СПУ.

Довготривала «коаліціада» не сприймалася у суспільстві, викликала настрої недовіри до парламентських політичних сил, їх здатності до ефективної діяльності. Ситуація ускладнювалася тим, що більшість виборців, які проголосували за БЮТ, «Нашу Україну» та СПУ, підтримували формування коаліції саме у такому форматі.

Головним лейтмотивом коаліційних переговорів була тема розподілу державних та урядових портфельів, особливо посад Прем'єр-міністра та Голови Верховної Ради України, що суттєво ускладнювало їх проведення. Водночас, під час проведення коаліційних переговорів представники БЮТ, «Нашої України» та СПУ набули серйозного досвіду у спробах знаходження компромісу, зокрема з найбільш чутливих політичних питань — вступу України до НАТО, ставлення до національно-визвольних змагань українського народу тощо.

Однак існування коаліції у такому форматі було короткотривалим. Невдовзі сформувалася коаліція у складі ПР, КПУ та СПУ.

Загалом діяльність Верховної Ради України у 2006–2007 рр. характеризувалася постійними конфліктами між правлячою коаліцією та опозицією. Саме тому робота парламенту була не досить ефективною, вона переривалася через блокування його пленарних засідань. Перманентна парламентська криза призвела до рішення Президента України про проведення позачергових парламентських виборів.

Позачергові парламентські вибори восени 2007 р. також проводилися за пропорційною системою і підтвердили попередні тенденції: ПР набула найбільшої кількості голосів — 34,37%, БЮТ — 30,71%, Блок «Наша Україна–Народна Самооборона» — 14,15%, «Блок Литвина» — 3,96%, КПУ набула 5,39% голосів [15].

Падіння активності на позачергових парламентських виборах 2007 р. пояснювалося розчаруванням щодо перших кроків парламентських політичних сил у виробленні та реалізації програми розвитку країни. Особливо гостре невдоволення викликали дії політичних сил, які вважалися уособленням демократичної орієнтації країни, але так і не сформували дієздатну довготривалу коаліцію.

У 2007 р. внаслідок коаліційних переговорів була утворена нова парламентська коаліція у складі БЮТ та Блоку «Наша Україна». Однак досвід її діяльності засвідчив, що ефективність коаліції була досить низькою.

По-перше, її кількісного складу у 228 народних депутатів не вистачало для стабільної та дієвої роботи. До того ж, незабаром ряд народних депутатів заявили про вихід із коаліції. Восени 2008 р. відбулося «переформатування» коаліції і до БЮТ та «Нашої України» приєдналася фракція Блоку Литвина.

По-друге, ефективність діяльності коаліції та уряду істотно знижувалася внаслідок гострого конфлікту між Президентом України В.Ющенком (почесним головою партії «Наша Україна») та Прем'єр-міністром країни Ю.Тимошенко (лідером БЮТ). Цей конфлікт призводив до неможливості ухвалення рішень, постійних публічних суперечок, розвалу державного механізму управління.

По-третє, під час президентської виборчої кампанії кандидатами на посаду Глави держави балотувалося декілька політиків, які були пов'язані з політичними силами коаліції. І так, висока політична температура об'єктивно підвищувалася внаслідок

проведення президентських виборів та взаємних публічних звинувачень.

Після президентських виборів 2010 р. парламентська коаліція остаточно припинила своє існування. Створити коаліцію у складі ПР та «Нашої України» було вкрай важко. У складі фракцій ПР (175 депутатів), Блок Литвина (20 депутатів) та КПУ (27 депутатів) були 222 народні депутати, тобто менше, ніж необхідно для утворення коаліції.

Однак на початку травня 2010 р. Конституційний Суд України ухвалив рішення, яким дозволив входження до складу парламентської коаліції окремих народних депутатів з фракцій, що не входять до складу коаліції. Таким чином була сформована парламентська коаліція у складі ПР, Блоку Литвина, КПУ та окремих народних депутатів, що повністю спотворило результати парламентських виборів 2007 р.

Обрання Верховної Ради України за суто пропорційною системою виборів було ще одним кроком до формування багатопартійної системи в Україні, політичного представництва та відповідальності.

Проте відсутність досвіду ведення коаліційних переговорів та знаходження компромісів, меркантильні інтереси їх учасників, виборчі обмеження формату коаліції призвели до досить тривалих за часом «коаліціад». Навіть формальне створення коаліцій у 2006 та 2007 рр. не сприяло підвищенню ефективності роботи Верховної Ради.

Застосування суто пропорційної системи із закритими загальнонаціональними партійними списками розриває зв'язок між парламентськими партіями та виборцями, спричиняється до перетворення партій на закриті корпорації під керівництвом партійних лідерів, підвищує вплив партійних спонсорів на діяльність партій, законодавчий процес, а отже, веде до зменшення ефективності діяльності Верховної Ради.

Внаслідок дії цих чинників внутрішньопартійна демократія, як і вплив виборців на якісний склад списків, є дуже обмежені, а до парламенту обираються депутати не за професійними критеріями, а за критерієм відданості партійному лідерові.

1. Державне управління: Навч. посіб. / Мельник А.Ф., Оболенський О.Ю., Васіна А.Ю., Гордієнко Л.Ю.; за ред. А.Ф. Мельник. — К.: Знання-Прес, 2003. — С. 95.

2. Таблиця підготовлена на основі матеріалів сайту проекту «Сприяння організації виборів в Україні» [Електронний ресурс]. — Режим доступу до сайту: www.vybury.com/ukr/library/MaterialsMarch15.html

3. Дюверже М. Политические партии /Морис Дюверже // [Електронний ресурс]. — С. 265. — Режим доступу до сайту: http://society.polbu.ru/dy-verzhe_parties/ch33_i.html

4. [Електронний ресурс] / Іван Григорович Ємець // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу до сайту: http://www.rada.gov.ua/zakon/sk12/BUL21/110594_01.htm

5. Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці / Володимир Литвин. — Київ, 1994. — С. 425.

6. Детальніше див.: Україна: рік з новою Конституцією. Аналітична доповідь Українського центру економічних і політичних досліджень. — Київ, 1997. — С. 8–14.

7. Фракція КПУ — 132 народних депутатів; Народно-демократичної партії (НДП) — 69; НРУ — 50; партії «Громада» — 43; СПУ-СелПУ — 39; Соціал-демократичної партії України (об'єднаної) (СДПУ(о)) — 27; Партії зелених України (ПЗУ) — 25; Прогресивної соціалістичної партії України (ПСПУ) — 21. Див.: УНІАР, 6 травня 1998 р.

8. Див.: <http://www.cvk.ukrpack.net/indexEl.htm>.

9. Інженери — 28,5%, фахівці освіти — 17,5%, економісти, бухгалтери, аудиторів 11,5%, юристи — 10,8%, фахівці сільськогосподарських професій — 8,1%, хіміки, фізики, математики — 4%, фахівці засобів масової інформації — 3,4% військові фахівці — 2,3%, фахівці культури та мистецтва — 2%, соціологи, історики, психологи, політологи — 1,4% та ін. — Див.: Режим доступу до сайту: <http://www.cvk.ukrpack.net/indexEl.htm>.

10. Вибори до Верховної Ради України 2002 року: Інформаційно-довідкове видання / Редкол.: М.М.Рябець (голова) та ін. — К.: Центральна виборча комісія, 2002. — С. 152.

11. Учасники більшості підписали Угоду та Положення про більшість, у яких визначили засади її діяльності та першочергові політичні завдання. Згідно з цим документом більшість взяла на себе відповідальність за: законодавчий процес і політичні дії Верховної Ради; формування коаліційного уряду та результати його діяльності; конструктивну співпрацю з Президентом України та Кабінетом Міністрів. Одним з першочергових завдань більшості був визначений перерозподіл керівних посад у Верховній Раді України. Див.: Положення про постійно діючу парламентську більшість у Верховній Раді України четвертого скликання — Голос України. — 2002. — 10 жовтня. — С. 4.

12. За оцінками засобів масової інформації, ціна «прохідного» місця у списку (не нижче дев'ятого) становила близько \$500 тис. і приблизно дорівнювала

ціні кампанії у мажоритарному окрузі (залежно від місцевості). Див., наприклад: Шара Л. Деньги против выборов. — Компаньон. — 1997. — №10. — С. 8–10.

13. Вибори до Верховної Ради України 2006 року: Інформаційно-аналітичний збірник. У двох книгах. Книга 2 / Давидович Я.В., Ставнійчук М.І., Шарикова З.К. та ін. — К.: Атіка, 2006. — С. 8,9.

14. Вибори до Верховної Ради України 2006 року: Інформаційно-аналітичний збірник. У двох книгах. Книга 1 / Давидович Я.В., Ставнійчук М.І., Шарикова З.К. та ін. — К.: Атіка, 2006. — С. 433.

15. Позачергові вибори народних депутатів України 2007 року: Інформаційно-довідкове видання / Магера А.Й., Охендовський М.В., Погонюк В.А. та ін. — К.: Фенікс, 2008. — С. 479–480.

Додаток 1.

**Таблиця. ВИБОРЧІ СИСТЕМИ, ЗАСТОСОВАНІ
В ОКРЕМИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ**

Тип виборчої системи	Короткий опис	Країна, де застосовують цю систему
1	2	3
Мажоритарна система відносної більшості	Висування кандидатів відбувається в одномандатних мажоритарних округах. Переможцем визнається той кандидат, який отримує більше голосів, ніж інші кандидати у цьому окрузі	Велика Британія
Двотурова мажоритарна система абсолютної більшості	Висування кандидатів відбувається в одномандатних мажоритарних округах. Переможцем визнається той кандидат, який отримує абсолютну більшість голосів виборців у 1-му турі голосування. У випадку, коли жоден з кандидатів не отримав таку кількість голосів, проводиться 2-й тур голосування. Переможцем визнається той кандидат, який отримав більше голосів виборців, ніж його опонент (в окремих випадках для перемоги також потрібно отримати підтримку 50%+1 голосів виборців).	Франція

1	2	3
<p>Закриті виборчі списки партій (блоків) у єдиному загально-національному окрузі</p>	<p>Виборці віддають голос за список кандидатів від партій (блоку). Кількість мандатів, отриманих партією (блоком), пропорційна кількості голосів виборців, котрі проголосували за цю політичну силу. Черговість кандидатів у списку затверджується партією (блоком) і не може бути змінена. До розподілу мандатів допускаються партії, що подолали прохідний бар'єр у цілому по країні.</p>	<p>Молдова, Україна</p>
<p>Регіональні закриті списки партій (блоків)</p>	<p>Голосування проходить у кількох багатомандатних округах. Партія (блок) висуває кандидатів у кожному такому окрузі. Кількість мандатів у кожному багатомандатному окрузі залежить від кількості виборців (або інших законодавчо встановлених критеріїв). Кількість мандатів, отриманих партією (блоком) у кожному окрузі, пропорційна кількості голосів виборців, які проголосували за політичну силу в цьому окрузі. Черговість кандидатів у списку затверджується партією (блоком) і не може бути змінена. До розподілу мандатів допускаються партії, що подолали прохідний бар'єр у цілому по країні (в окремих країнах — в окрузі, із застосуванням системи компенсаційних мандатів на загальнонаціональному рівні).</p>	<p>Болгарія, Іспанія, Португалія, Румунія</p>
<p>Регіональні відкриті списки партій (блоків)</p>	<p>Голосування проходить у кількох багатомандатних округах. Партія (блок) висуває кандидатів у кожному окрузі. Кількість мандатів у кожному</p>	

Закінчення дод. 1

1	2	3
	<p>багатомандатному округу залежить від кількості виборців (або інших законодавчо встановлених критеріїв). Кількість мандатів, отриманих партією (блоком) у кожному окрузі, пропорційна кількості голосів виборців, які проголосували за політичну силу в цьому окрузі.</p> <p>Черговість кандидатів у списку партії (блоку), за яку голосують виборці, визначається самими виборцями.</p> <p>До розподілу мандатів допускаються партії, що подолали прохідний бар'єр у цілому по країні (в окремих країнах — в окрузі, із застосуванням системи компенсаційних мандатів на загальнонаціональному рівні).</p>	<p>Бельгія, Греція, Данія, Люксембург, Польща, Фінляндія, Швейцарія, Швеція, Чехія</p>